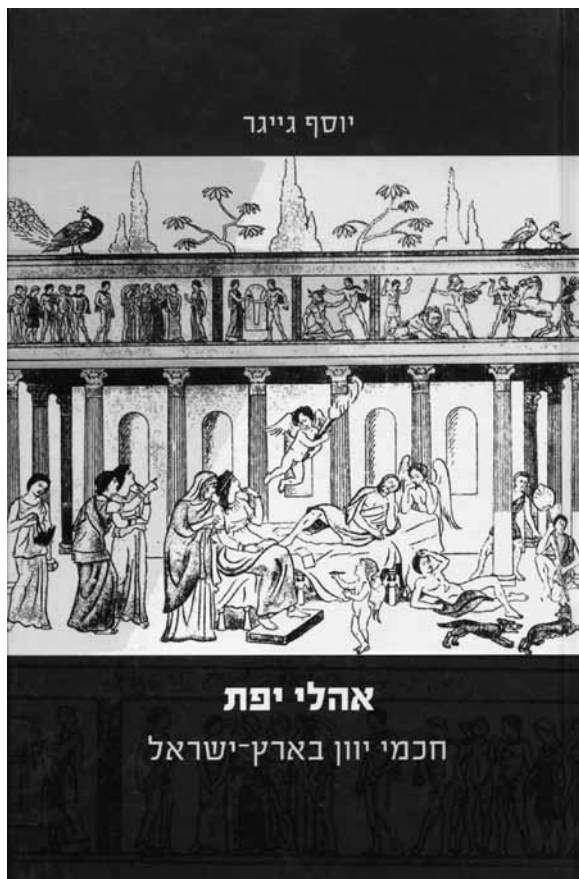

מרגלית פינקלברג

משכילי יוון בארץ-ישראל

יוסף גייגר, אהלי יפת: חכמי יוון בארץ-ישראל, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, תשע"ב, 379 + X עמ'

הספר מתחלק לשני חלקים, 'היצירה האינטלקטואלית היוונית בארץ-ישראל' (עמ' 1-180) ו'פרוסופוגרפיה' (עמ' 181-318), שכל אחד מהם עומד בפני עצמו. בפתיחת פרק ראשון פורש המחבר לפני קוראיו את העקרונות שהנחו אותו בכתיבת ספרו. ראשית כול הוא מזכיר

רק לעתים רחוקות זוכה היסטוריון בימינו לחשוף נדבך שלם מן העבר אשר נעלם עד כה מעיני החוקרים. זכות זו נפלה בחלקו של מחבר הספר המונח לפנינו. ב'אהלי יפת' השכיל יוסף גייגר להמחיש את נוכחותו של ציבור שלם מיוחד במינו – ציבור משכילי יוון – בארץ-ישראל משך מאות שנים ולתעד את פעילותו. המרכיבים העיקריים של סיפור מרתק זה היו נחלת הכלל עוד בימי קדם: דבר קיומה של קהילה יוונית גדולה ומשגשגת בארץ-ישראל, החל בכיבוש אלכסנדר הגדול וכלה בכיבוש המוסלמי, היה ידוע היטב ממקורות יהודיים ולא-יהודיים; ושמותיהם של מלומדים יוונים ממוצא ארץ-ישראלי או של אלה אשר פעלו במקומותינו פזורים במקורות יווניים ורומיים רבים. אולם איש לא חיבר עד כה בין השניים, ורק חיבור זה יכול להביא ליצירת תמונה היסטורית שלמה ומשכנעת המשחזרת את חיי הרוח של הקהילה היוונית בארץ-ישראל בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית, קרי בימי הבית השני, המשנה והתלמוד. ספרו של גייגר מספק גם מספק את הסינתזה המבוקשת.

המובילים להתמחות צרה יותר במשפטים, פילוסופיה, רפואה ומדע. בהמשך הפרק הוא דן בכתיבה היסטורית ואיגרתנית (אפיסטולרית), בכתיבת תיאורים ספרותיים וגם בכתיבת שירה. הפרק מסתיים בדיון בפעילות התרבותית בשפה הלטינית ובסקירה של פעילות בתחומי אמנויות הבמה – התאטרון, המימוס (מופע קומי שכלל דיאלוג, ריקוד ולוליינות) והפנטומימה.

כפי שהמחבר מציין כבר בפרק המבוא, אף על פי שהתרבות שהוא חוקר היא ללא ספק תרבות עילית, 'פסגת הפירמידה מעידה על רוחב הבסיס' (עמ' 19). ואכן הכלל שניתן להסיק על 'רוחב הנדבך הנמוך יותר של הפירמידה מרוחבו של הנדבך הגבוה' (עמ' 52) עובר כחוט השני בספר. בתקופות ההלניסטיות, הרומית והביזנטית פעלו בארץ-ישראל מדקדקים ומורים לרטוריקה מן השורה הראשונה, אשר הוזכרו במקורות העומדים לרשותנו, ושאר השאירו אחריהם כתבים שחלקם נשתמרו; על פי הכלל הנזכר אפשר להסיק מכך שבתקופות האלה היה בקיסריה, באשקלון, בעזה, בנאפוליס, בגדרה ובערים יוניות אחרות ציבור גדול של אנשים משכילים אשר התחנכו במוסדות שהנהיגו מלומדי העילית הללו, ושהיו לצרכנים של התרבות שמוריהם ייצגו ויצרו. הדבר נכון גם באשר לאנשי הרוח שפעלו בתחומים אחרים: 'אנו למדים מן הפעילים מבחינה תרבותית על קהל פסיבי, שבלעדיו אין פעילותם של הנואמים או המטיפים אפשרית' (עמ' 77, והשוו: עמ' 100).

שאלת ייחודה של תרבות יוון בארץ-ישראל נשאלת כבר בפרק המבוא כשאלה ש'ייתכן שרבים יראו בה שאלה עיקרית' (עמ' 19). תשובה חד-משמעית על שאלה זו מספק הפרק הרביעי, 'קשרים: מורים ותלמידים, חוגים, ביקורי אישים'. ארץ-ישראל היוונית הייתה בראש ובראשונה חלק מן העולם היווני הגדול. צעירים ילידי הארץ נסעו

שבתקופה הנרונה הייתה הזהות היוונית בראש ובראשונה זהות תרבותית. במילים אחרות, היוונים שחיו בארץ-ישראל לא בהכרח היו יוונים אתניים ואף לא צאצאים של נישואי תערובת, אלא השתייכו ברובם לרובד באוכלוסייה המקומית אשר, כמו במקומות אחרים במזרח, ספג את תרבות יוון בתקופות שלאחר כיבושי אלכסנדר והיה לחלק ממנה. בהמשך הפרק המחבר מציג את עמדתו בסוגיה השנויה במחלוקת של ההשפעה היוונית על תרבות ישראל בתקופת חז"ל:

ואולם חשוב לזכור, שהמחלוקת היא על מידת ההשפעה, ולא על עצם קיומה. וכי יכול אדם להכחיש השפעה כזאת לאור הימצאותן של כשלושת אלפים מילים יווניות בלשון חכמים? אלא שבפולמוס זה אין בכל מקרה דגש מספיק בגורם מרכזי: ההשפעה התרבותית היוונית, אם הייתה מזערית ואם הייתה נרחבת ועמוקה, מקורה בתרבות היוונית של סביבתם ושל זמנם של חז"ל, היינו של התרבות היוונית בארץ-ישראל, ולא של איזו תרבות מרוחקת בזמן ובמקום, ותהא מפוארת ככל שתהיה (עמ' 9-10).

המחבר גם מבהיר כי ספרו אינו עוסק באופן ישיר במחברים נוצרים כותבי יוונית ולטינית אשר פעלו בארץ-ישראל באותה תקופה, וכיניהם אבות הכנסייה אוריגנס והיירונימוס; עם זאת מחברים אלה ואחרים וכן סוגיות כלליות הנוגעות בנושא הנצרות בארץ-ישראל, מוזכרים בספרו בעת הצורך (ראו למשל על החינוך הנוצרי, בעמ' 65-66).

לאחר דיון בסוגיית המקורות שבהם השתמש לשחזור חיי הרוח בארץ-ישראל היוונית (פרק שני), פונה המחבר בפרק שלישי, 'היצירה והיוצרים', לשחזור זה עצמו (עמ' 45-155). זהו ללא ספק הפרק החשוב והמאלף ביותר בספר. גייגר מצייר תמונה מקיפה ומפורטת של חיי הרוח והתרבות של אנשי יוון בארץ-ישראל, החל בחינוך הספרותי-הרטורי אשר היה נחלת כל ילד ממעמד הביניים ומעלה בעולם היווני וכלה בלימודים

אנשי ערים יווניות שברחבי הארץ במקום הולדתם, לבין זהות מרחבית, 'גאווה לא רק בעירו של האדם אלא גם בארצו' (עמ' 178). גאווה בארץ בולטת בהיעדרה: זהותם של יוונים תושבי הארץ הייתה זהות כלל־יוונית חסרת ייחוד מקומי; היא איחדה אותם עם שאר אנשי העולם היווני באשר הם, והפרידה הפרדה מוחלטת בינם לבין האוכלוסייה המקומית הלא־יוונית. המחבר מייחס תופעה זו לזהות הניגודית שפיתחו היוונים עקב העימות עם הפרסים בתחילת המאה החמישית לפסה"נ, אך נדמה כי נכון יותר להגדירה זהות תרבותית, שאליה הוא עצמו מתייחס בפרקים הראשונים של הספר. זהות זו, שחצתה את הגבולות האתניים, התפתחה כתוצאה ישירה מחזון החינוך היווני (paideia) שהגה הרטור והמחנך האתונאי אִיסֹקְרָטֶס במאה הרביעית לפסה"נ, ושהפך לנחלת הכלל בתקופות ההלניסטית והרומית.

חלקו השני של הספר מוקדש רובו ככולו לתיעוד מפורט ומנומק של מניין שמותיהם וקורות חייהם של אנשי התרבות והרוח שפעלו בארץ ב־1,000 שנות קיומה של הקהילה היוונית המקומית – או נכון יותר של אלה ששמותיהם נשתמרו במקורות העומדים לרשותנו. פרק זה הוא פרי עבודת נמלים של חילוץ מידע מכל מקור אפשרי – טקסטים ספרותיים ותעודות, כתובות וכתבי־יד עתיקים ובמיוחד התכתבות ענפה שניהלו מלומדים ארץ־ישראלים ואנשי העולם שסבב אותם. לא פעם מלומדים מרחבי העולם – כמו לדוגמה הרטור הגדול בן המאה הרביעית לסה"נ לִיבְנִיוֹס איש אנטיוכיה – שלחו מכתבים לעמיתיהם בארץ־ישראל או הזכירו את שמותיהם בהתכתבות שניהלו. ערכה של רשימת 'מי ומי' הזאת של העילית התרבותית והאינטלקטואלית של אנשי יוון בארץ־ישראל לא יסולא בפז.

לפנינו ספר מחדש ומעורר מחשבה. גיגור לא רק השכיל להציג כמות מרשימה של חומר

למרכזי תרבות גדולים – דרומה לאלכסנדריה, צפונה לאנטיוכיה ומערבה לאתונה ומאוחר יותר לרומא – על מנת להמשיך שם את לימודיהם; רבים מהם השתקעו בסופו של דבר במקומות הללו וזכו למעמד, לכבוד ולעתים אף לתהילה. לעומת זאת לא מעטים מאנשי העולם היווני הגדול ביקרו, למדו ולעתים אף השתקעו בארץ. התרבות היוונית בארץ־ישראל לא רק שלא הייתה ייחודית אלא גם לא הושפעה מנוכחותה של התרבות היהודית השכנה. 'הגישה היודאו־צנטרית המקובלת בקרב רבים מן המלומדים בארץ, מניחה לכל הפחות כהנחה שבשתיקה, שתושבי האימפריה ראו את הארץ בראש ובראשונה כמולדתם של היהודים, שההקשר המידי שלהם היה עם ירושלים, ולאחר מכן עם חורבנה, ושעם חורבן העצמאות היהודית, ולו החלקית, פחת העניין בארץ. האמת היא שונה' (עמ' 169).

בעיני תושבי הממלכות ההלניסטיות ולאחר מכן האימפריה הרומית, הערים החשובות בארץ־ישראל היו גֵדְרָה, עירם של המשורר מְלֶאֶגְר, של הפילוסוף האֶפִיֶקְרָאי והמשורר פִּילוֹדָמוֹס ושל הפילוסוף הקיני אוֹיֶנוֹמָאוֹס, איש הרוח היווני היחיד שהיה מוכר לחז"ל; אֶשְקֶלוֹן, עירו של אנטיוכוס, פילוסוף מן האסכולה האפלטונית ומורהו של קיקרו; עֶזָה, שהייתה מרכז חשוב ביותר לאמנות הנאום; קִיסְרִיָה, שממנה יצא פְּרוֹקוֹפִיוֹס, ההיסטוריון הגדול מתקופת יוסיטיניאנוס, ועוד. 'התרבות היהודית שפרחה בארץ הייתה, ונשארה, עניינם הפנימי של היהודים, והיוונים שבארץ התעלמו ממנה כאמור לחלוטין – קל וחומר היוונים שברחבי האימפריה' (עמ' 170).

חלקו הראשון של הספר מסתיים בסיכום תמציתי של ממצאי הדיון בנושא הזהות של הקהילה היוונית הארץ־ישראלית. האם הייתה לאנשי הציבור הזה זיקה מיוחדת לארץ שישבו בה? גיגור מבדיל בין הגאווה המקומית שחשו

באשר ליחסי הגומלין שבין הלטינית ליוונית במזרח האימפריה הרומית.¹ ברם הדברים הללו שוליים למדי ואינם גורעים מאומה ממצוינותו של ספר זה. 'אהלי יפת' הוא ללא ספק הישג מדעי ממדרגה ראשונה. הספר תורם תרומה חשובה לשני תחומים של חקר ההיסטוריה של העת העתיקה, ההיסטוריה של יוון ורומא וההיסטוריה של ארץ־ישראל. הוא עתיד לעורר עניין רב הן בקרב חוקרים ותלמידים בכל אחד מן התחומים הללו והן בקרב הקהל הרחב.

שנעלם עד כה מתשומת לבם של החוקרים, ולא רק ארגן חומר זה לתמונה היסטורית אמינה ורב גונית, אלא גם שאל שאלות חשובות ונתן עליהן תשובות שקולות ומבוססות, שאחדות מהן שוברות מוסכמות קיימות. אמנם הקדשת פרק מיוחד לאינטלקטואלים נוצרים, אשר רבים מהם לא נבדלו כלל מבחינה תרבותית מעמיתיהם הפגנים, היה מרחיב את התמונה הכוללת. ואמנם בדיון בפעילות התרבותית בשפה הלטינית נמנע גייגר מלהתעמת עם מסקנות של חוקרים אחרים

1 ראו לרוגמה: F. Millar, *A Greek Roman Empire: Power and Belief under Theodosius II (408–450)*, Berkeley 2007